

TEODOR BĂLAN ȘI ARHIVELE BUCOVINEI

Ioan Scripcariuc

Pe temeiul vechilor colecții de documente păstrate în Bucovina pe la autoritățile administrative, familiile nobile sau mănăstiri, arhivele istorice ale Bucovinei își au începutul abia cu puțin înainte de primul război mondial, această întreprindere având evidente scopuri politice. Depistarea și culegerea vechilor înscrisuri devenea și un imperativ al cercetării istorice la care s-au angajat profesorii de atunci ai universității cernăuțene: Dr. Herzberg - Fränkel, Raimund Fr. Kaindl, Vladimir Milkowicz și Ion Nistor. Activitatea acestora era sprijinită și de recent înființatul consiliu arhivistic de la Viena și impulsionată, nu în mai mică măsură, de interesul intelectualității românești din Bucovina, ridicată la ranguri științifice și universitare.

Această experiență a pregătit dezvoltarea arhivelor de după unire măcar la nivelul principiilor, chiar dacă profesorul Milkowicz a rămas în posteritate ca un simplu colecționar¹, iar o bună parte din documentele adunate de acesta fiind duse în timpul războiului la Salzburg sau risipite au rămas pierdute pentru arhivele bucovinene.

În atmosfera efervescentă de atunci se forma și personalitatea poate cea mai legată de arhivele din Bucovina: Teodor Bălan.

Cu un seminar de paleografie latină și germană urmat la prof. Przibram de la Universitatea din Viena și cu numeroase ore de practică la **Haus-Hof und Staatsarchiv**², Teodor Bălan se recomanda nu numai ca un bun cunoscător al limbii documentelor și al diplomatiei, dar prin preocupările sale științifice și un apropiat al istoriei Bucovinei. În spiritul unei tradiții, activitatea lui Teodor Bălan s-a împletit de la început între catedrele de la liceele din Câmpulung, Suceava și Cernăuți și eforturile de organizare a instituției arhivelor.

Două probleme importante se puneau în fața arhivelor din Bucovina după unire. Mai întâi inventarierea documentelor rămase la instituții și apoi recuperarea prin tratatele de pace și convenții arhivistice a materialului arhivistic aflat în alte state.

În primii ani, arhivele de la instituții au fost controlate de Sever Zotta³, care, în calitate sa de director al Arhivelor Statului din Iași, primise și sarcina coordonării arhivelor din Bucovina. După constituirea Comisiunii Arhivelor, Teodor Bălan era cel care raporta despre situația arhivelor din Cernăuți⁴, Suceava⁵ și Câmpulung⁶.

Arhivele din Austria au fost cercetate de o comisie guvernamentală, iar situația arhivelor din Polonia, cu documente create de *Forum Nobilium* din Stanislau și comandamentele militare din Lemberg și Przemysl, era prezentată într-un raport întocmit de același Teodor Bălan⁷.

Problema organizării arhivelor de la Cernăuți s-a pus cu deosebire după înființarea Comisiunilor de la Cluj și Chișinău, cu o contribuție din partea lui Dimitrie Onciul care propunea o comisie formată din: Ion Nistor, Dimitrie Dan, Romul Cândea, Ion Ionașcu și Ovid Țopa⁸. Dificultăți financiare, dar și interese politice au făcut ca abia la 22 august 1924 să se poată constitui comisiunea Arhivelor din Cernăuți sub conducerea lui Ion Nistor⁹. La propunerea acestuia, din comisie făcea parte și Teodor Bălan.

Încă din prima ședință a Comisiei, Teodor Bălan ridică problema spațiului de depozitare¹⁰ și a controlului asupra arhivelor instituțiilor publice¹¹. Când s-a pus problema organizării Direcției regionale a Arhivelor Statului Cernăuți, după o bogată activitate arhivistică și științifică, el se considera îndreptățit să candideze la postul de director¹², funcție în care a fost numit teologul Simion Reli. Teodor Bălan a funcționat ca subdirector onorific până în 1932¹³. Eforturile pentru înființarea Direcției regionale au rămas însă multă vreme fără împlinire. Din limite politice ea a fost mereu amânată.

Legea din 12 iulie 1925 și Jurnalul Consiliului de Miniștri nr. 830 din 1932 dădeau un cadru mai riguros dezvoltării arhivelor din România. Este contextul în care, ocupând din 1932 funcția de director al Comisiunii arhivelor, Teodor Bălan descoperă urmele unor sustrageri de documente istorice de la Judecătoria din Suceava, ajunse mai târziu la Biblioteca Națională din Budapesta¹⁴, și se preocupă de preluarea unor fonduri școlare¹⁵.

Arhivistica românească interbelică era preocupată de întocmirea unui inventar general apărut abia în 1939¹⁶ și care prezenta pentru Cernăuți un ansamblu bine încheiat de documente și fonduri. În raportul său, Teodor Bălan semnala prioritatea adunării documentelor istorice și păstrarea sistemelor de ordonare date de creatori¹⁷.

Pentru publicarea a numeroase lucrări științifice precum și mai ales a colecției Documente bucovinene, Teodor Bălan colectează și transcrie, se interesează asupra documentelor din Bucovina rămase la Iași¹⁸ sau depistate de Sever Zotta în 1919 și, în legătură cu soții Iancu și Marga Zotta din Davideni, se interesează de documentele rămase de la frații Hurmuzachi¹⁹.

Spre sfârșitul activității, ca director la Arhivele Statului, Teodor Bălan caută la Viena documente cu privire la revoluția din 1848²⁰ și la perioada de studenție a lui Eudoxiu Hurmuzachi²¹, sprijină pe țaranul colecționar Petru Mândrilă din Câmpulung²².

Fără a cuprinde multe valori distruse de război sau funcționarii austrieci zeloși, ori pierdute datorită unor încă firave legături între creatori, deținători și Arhivele Statului, la Cernăuți se păstra în 1939 o arhivă prețioasă în care se

găseau o bună parte din documentele administrației militare și civile ale Bucovinei între 1786 și 1918, acte judiciare cu privire la evoluția proprietăților, între care se remarcă colecțiile *Libri granicialium* și *Libri haeriditatum*, documente cu privire la nobilimea bucovineană ș.a. În construcția acestui edificiu interesul științific s-a întâlnit cu interesul instituției și interesul național.

Câteva documente medievale - pergamente - au fost cumpărate sau donate la rugămintea directorului Arhivelor Statului din Cernăuți²³. Legăturile sale cu multe din familiile nobile din Bucovina sau alți colecționari de documente au permis de asemenea îmbogățirea zestre arhivistice. La acestea se adaugă copierea multor documente care, în multe cazuri, au salvat informații astfel pierdute.

Cunoscând toate acestea se poate înțelege spiritul raportului făcut de Teodor Bălan la 2 iulie 1940 cu privire la situația arhivelor din Cernăuți la data evacuării: "Cu lacrimi în ochi am părăsit biroul arhivei, aruncând o ultimă privire la imensa avere națională pe care, din cauza împrejurărilor și a anumitor greșeli neiertate comise de autoritățile noastre, am fost silit s-o las în seama dușmanului"²⁴.

Momentul era tragic și echivala cu ruperea unei părți din suflet: "Nu mă gândesc la mine, care mi-am pierdut toată averea. Tot ce am avut mai scump: biblioteca, colecțiile mele de monete, tablouri, mobile, lămpile, vesela, colecțiile mele de fotografii, de afișe - nu știu dacă știți că locuința mea a fost un muzeu istoric, totul s-a pierdut (...) regret din suflet că n-am putut salva Arhivele Statului, o avere care aparține Bucovinei întregi, întregului neam românesc. Cauza acestei regretabile întâmplări este ultimul scurt, pe care rușii au binevoit să ni-l acorde și într-o privință oarecare și autoritățile noastre care au refuzat să îndrume din timp evacuarea"²⁵.

Ocupația rusească timp de un an a afectat serios arhivele. La 12 iulie 1941 Teodor Bălan le găsea într-o "dezordine fantastică". La aceștia se adăuga un conflict cu conducerea Politehnicii ieșene mutată la Cernăuți pentru cedarea unui spațiu și rezolvat cu... "clădirea cea mai dărăpănată", căminul Unirea în care urmau să se instaleze arhivele²⁶.

Devenind director al Bibliotecii universitare din Cernăuți, în conformitate cu legea cumulului, Teodor Bălan demisionează la 1 septembrie 1942 din funcția de director al Arhivelor Statului²⁷, amintind cu orgoliu că Arhivele Bucovinei, "în forma în care se găseau în iunie 1940", erau rodul muncii sale.

Și de la Biblioteca universitară, Teodor Bălan păstrează strânse legături cu Arhivele Statului. La 1 februarie 1944 Aurelian Sacerdoțeanu îi solicita colaborarea la Revista Arhivelor cu privire la unele manuscrise ale lui Dimitrie Onciul²⁸, iar în timpul refugului de la Sibiu primește de la directorul general al Arhivelor Statului o scrisoare plină de amărăciune cu privire la desființarea Bibliotecii din Cernăuți²⁹.

La sugestia lui Bălan, Aurelian Sacerdoțeanu emite la 21 februarie 1944 un ordin cu privire la împrumutul de documente către alte instituții³⁰. Cu insistență, directorul Bibliotecii universitare solicita 2 dosare din 1849 amintind de ordinul directorului general. Este prilejul evidențierii unui conflict cu noul director al

Arhivelor din Cernăuți, Gheorghe Duzinchevici și mai ales a unor principii arhivistice în numele cărora nu se putea admite scoaterea documentelor în afara propriei săli de studiu și cu atât mai puțin funcționarea unui ordin în acest sens³¹. Tonul uneori prea virulent al lui Duzinchevici depășește uneori rigoarea: "Arhivele Statului din Cernăuți nu sunt opera d-lui Bălan, ci s-au constituit schimbându-și doar firma, din depozitele rămase de la Administrația austriacă a Bucovinei, chiar pe locul unde acestea au fost găsite". Era negată orice activitate în afara depistării materialului pentru propriile lucrări și se scuza neglijența în ordonarea fondurilor și preluarea arhivelor provinciale³². Raportul intitulat "neoficial" se încheie cu cuvintele: "Grija noastră de căpetenie este adunarea materialului spre a fi cât mai curând pus integral, cu opis sau fișe la dispoziția cercetătorilor"³³.

Conflictul, dacă într-adevăr a fost real, se pare că nu a depășit această fază. Teodor Bălan a rămas în admirația multora un "pater" al Arhivelor din Cernăuți. Acestuia i se solicitau informații cu privire la unele documente atunci când, în refugiu la Sibiu și Micăsasa, se încerca reconstituirea arhivelor bucovinene și când o parte din acestea era solicitată de reprezentanții sovietici din Comisia aliată de control³⁴. Fostul director al Arhivelor Cernăuțene scria: "În anul 1940, Arhivele Statului din Cernăuți erau foarte bine organizate, toate dosarele și actele erau la locul lor. Așa le-am lăsat când le-am părăsit. Când m-am întors și am găsit în locul ordinei ce lăsasem o grămadă de hârtii unele peste altele m-au podidit lacrimile. N-a fost distrusă numai opera funcționarilor care o creaseră, ci însăși instituția care poseda valori documentare neprețuite"³⁵.

În aceleași condiții, Gheorghe Duzinchevici solicita pentru Direcția nou înființată la Suceava copii după originalele de la Cernăuți sau după alte documente "pentru refacerea fondurilor pierdute"³⁶.

În acei ani de furtună optimismul lui Teodor Bălan era apreciat de Aurel Sacerdoțeanu care îi scria: "Îmi pare bine că aveți nădejde în păstrarea materialului salvat, să dea Dumnezeu să izbuiți. Eu păstrez îndoieli"³⁷. Oricum rămânea valoroasa colecție publicată, "un noroc pentru nația noastră"³⁸.

În anii ce au urmat desființării Bibliotecii cernăuțene și schimbării regimului politic al României, retras la Gura-Humorului, Teodor Bălan a rezistat prin colecția sa de documente și corespondența cu personalități ale istoriografiei românești. La început continuă legăturile cu Aurelian Sacerdoțeanu și colaborează la publicațiile Arhivelor Statului³⁹. Întreține o bogată corespondență cu Dumitru Furtună din Dorohoi cu privire la Mihai Eminescu și mișcarea culturală românească din Bucovina⁴⁰.

Schimbările în spiritul cercetării istorice de la sfârșitul deceniului, găsesc în Teodor Bălan un aliat. Academicianul Andrei Oțetea îi scria în 1957: "Noi am scăpat de teroarea incompetenței lui Roller (...) și vrem să începem cu metodele neștiințifice care au paralizat atâția ani activitatea noastră. Ceea ce așteptăm de la D-ta e să ne ajutați să restabilim regulile și metodele științifice în istoriografia noastră"⁴¹.

Împrejurările politice permit relansarea lui Teodor Bălan în publicistica științifică cu lucrarea: *Din istoria Câmpulungului Moldovenesc* și o serie de articole din "Revista de istorie". I se propune chiar să colaboreze cu secția de istorie medie a institutului "N. Iorga"⁴². Corespondează cu Al. Gonța în legătură cu istoria satelor medievale din Moldova⁴³, iar în 1964 prof. Vasile Grecu pune problema recunoașterii diplomei de doctor în istorie a lui Bălan⁴⁴.

Activitatea științifică este stimulată de depistarea de documente în Arhivele de la Iași⁴⁵, căutarea urmelor unor documente bucovinene la Budapesta⁴⁶ și Viena⁴⁷.

Începând cu 1960, mai ales, Teodor Bălan întreține legături intense cu Arhivele din Suceava. Donează sau vinde acestora peste 530 documente, majoritatea originale, referitoare la proprietățile mănăstirești.

Dorind completarea documentării pentru studiile sale și volumul de corespondență a Hurmuzăcheștilor, depistează la Mitropolia din Sibiu câteva scrisori către mitropolitul Șaguna pentru a căror studiere solicita recomandarea Arhivelor Statului din Suceava cu obligația de a face copii și pentru acestea⁴⁸.

Atunci când operei istorice îi era recunoscută valoarea de fundament și încă 20 manuscrise așteptau a fi publicate, Teodor Bălan își părăsește discipolii și prietenii trecând la cele veșnice. A rămas amintirea unei personalități de calibru, formată în spiritul școlii critice germane și dedicată imperativelor istoriografiei naționale.

Într-un raport către oficialitățile politice de atunci⁴⁹, profesorului T. Bălan îi era recunoscut meritul de a fi salvat de la distrugere importante documente, iar manuscrisele erau recomandate pentru publicare.

Arzând pentru ideile sale, "Fostul elev al școlii arhivistice de la Viena"⁵⁰ a fost cel care, după Aurelian Sacerdoțeanu, "și-a adunat singur varul, piatra și nisipul operei"⁵¹. Publicațiile și manuscrisele sale ce socotim imperativ a fi publicate, mai ales în ce privește volumele de documente, demonstrează aceasta.

NOTE

1. Teodor Bălan, *Arhivele Statului din Bucovina*, în "Revista Arhivelor", III 1, nr. 6-7, 1936-1937, p. 97.

2. Vasile Gh. Miron, *Teodor Bălan (1885-1972)*, în *Suceava*, XI-XII, 1984-1985, p. 357; și ASS, fond Teodor Bălan I/3, f. 12.

3. DAC, fond D.G.A.S.-Arh. St. Iași, dos. 6/1919, f. 22-29, 76-77.

4. Idem, fond D.G.A.S.-Arh. St. Cernăuți, dos. 2/1925, p. 23-25 și Teodor Bălan, *Arhivele Bucovinei*, RA, I, 1-3, 1924-1926, f. 301-303.

5. Teodor Bălan, *Arhivele Bucovinei*, p. 304.

6. DAC, fond D.G.A.S.-Arh. St. Cernăuți, dos. 8/1925, f. 5, 7.

7. *Ibidem*, dos. 2/1925, f. 22.

8. *Ibidem*, dos. 8/1922, f. 2.

9. *Ibidem*, dos. 8/1924, f. 5.

10. *Ibidem*, f. 13.

11. Ștefan Hurmuzache, *Teodor Bălan*, RA, 1/1975, p. 67; DAC, fond D.G.A.S. - Arh. St.

Cernăuți, dos. 8/1925, f. 5, 42.

12. DAC, fond D.G.A.S. -Arh.St. Cernăuți, dos. 8/1925, f. 72.
13. Vasile Gh. Miron, *op. cit.*, p. 358.
14. DAC, fond D.G.A.S. -Arh. St. Cernăuți, dos. 8/1934, f. 107.
15. *Ibidem*, dos. 8/1938, f. 85.
16. *Inventarul Arhivelor Statului*, București, 1939.
17. *Ibidem*, p. 333.
18. ASS, fond Teodor Bălan, IV/96.
19. *Ibidem*, IV/90-93.
20. *Ibidem*, III/72.
21. *Ibidem*, III/85.
22. *Ibidem*, IV/90.
23. *Inventarul*, p. 335.
24. Teodor Bălan, *Raport al Direcției regionale Cernăuți*, RA, IV, 2, 1941, p. 377.
25. *Ibidem*, p. 378.
26. Teodor Bălan, *Raport al Direcției regionale Cernăuți*, RA, V, 2, 1943, p. 420.
27. *Ibidem*, p. 421.
28. ASS, fond T. Bălan, IV/54.
29. *Ibidem*, IV/55.
30. ASS, fond F.A.S. Suceava, dos., 2/1944, f. 21.
31. *Ibidem*, f. 25.
32. *Ibidem*, f. 26.
33. *Ibidem*, f. 26 V.
34. *Ibidem*, dos. 5/1945, f. 16.
35. *Ibidem*, f. 17-18.
36. Idem, fond T. Bălan, III/22.
37. *Ibidem*, IV/56.
38. *Ibidem*, IV/2.
39. *Ibidem*, IV/57-60.
40. *Ibidem*, III/29-44.
41. *Ibidem*, IV/8.
42. *Ibidem*, III/46.
43. *Ibidem*, III/48.
44. *Ibidem*, III/68.
45. *Ibidem*, IV/72.
46. *Ibidem*, III/87.
47. *Ibidem*, IV/33-34.
48. Idem, fond F.A.S. Suceava, dos. 3/1965, f. 9.
49. *Ibidem*, dos. 2/1972, f. 16-18.
50. Idem, fond T. Bălan, IV/8.
51. Șt. Hurmuzache, *op. cit.*, f. 69.

TEODOR BĂLAN ET LES ARCHIVES DE BUCOVINA

RÉSUMÉ

Les Archives de Bucovina se sont constituées grâce à l'effort d'une génération qui a compté aussi parmi ses membres le professeur Teodor Bălan. En tant que membre et à partir de 1937, (en tant que) le directeur de la Commission des Archives de l'Etat de Cernăuți, Teodor Bălan s'est employé à l'enrichissement de l'inventaire documentaire par des acquisitions faites dans des institutions diverses et de chez quelques vieilles familles de boiards.

En voyant la plupart de sa vie et de son activité aux archives, Teodor Bălan a contribué largement de la Direction des Archives Nationales de Suceava.